Juridisk Publikation

STOCKHOLM - UPPSALA - LUND - GÖTEBORG - UMEÅ

Boel Hilding Berggren

Heder utan samvete
– straffrättsliga förhållningssätt till hedersrelaterat våld och förtryck

Särtryck ur häfte 1/2017

Nummer 1/2017

HEDER UTAN SAMVETE

– STRAFFRÄTTSLIGA FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL HEDERS-RELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Av Boel Hilding Berggren[1]

Hedersrelaterat våld och förtryck är en relativt ny företeelse som utmanar straffrättssystemet. Våldet och förtrycket sker i en kontext där den så kallade kollektiva prägeln återfinns. Brottsliga gärningar som sker i en sådan kontext är inte sällan sanktionerade av familjen. Det finns inga särskilda straffrättsliga regler som tar sikte på denna kategori av brott. Detta leder till att det inte finns någon gemensam strategi för hur brotten ska hanteras. I texten behandlas vad som avses med hedersrelaterat våld och förtryck och de principer som gäller för kriminalisering. Syftet med texten är att belysa hedersförtrycket ur ett straffrättsligt perspektiv, undersöka om denna typ av förtryck omfattas av redan gällande lagstiftning eller om det krävs, och är lämpligt, med en ny reglering.

1. INLEDNING

I början av 2002 mördades en 26-årig kvinna i Uppsala av sin far. Mordet, som har blivit känt som mordet på Fadime, var ett så kallat hedersmord.[2] Den lågintensiva debatt om hedersrelaterat våld och förtryck som hade pågått under några år exploderade i och med mordet. Året därefter började den svenska regeringen satsa stora summor pengar på att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. Det har lagts resurser på att öka kunskapen hos de myndighetspersoner som kan tänkas komma i kontakt med unga och familjer som kan drabbas av hedersrelaterade problem.[3] Vidare har det byggts särskilda boenden för de ungdomar som utsätts eller som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld.[4] Arbetet har alltså i stor utsträckning varit förebyggande.

Det hedersrelaterade våldet och förtrycket är ett reellt samhällsproblem som rättsväsendet har att hantera. Problematiken är svårhanterlig, till viss del outforskad och helt klart en utmaning för rättsväsendet. Flera förslag avseende

1 Juristexamen vid Stockholms universitet. Texten bygger på författarens examensarbete *Straffvärd heder – straffrättsliga förhållningssätt till hedersrelaterat våld och förtryck – bör det införas en särreglering?*, Stockholms universitet 2015/2016.

2 Uppsala tingsrätt, dom 2002-04-03, B 237-02; Svea hovrätt, dom 2002-05-31, B 4651-02.

3 Se bland annat Nationellt centrum för kvinnofrid, *Hedersrelaterat våld och förtryck – En kunskaps- och forskningsöversikt*, Uppsala, Uppsala universitet, 2010 och SOU 2015:55.

4 Länsstyrelsen Östergötland, *Våga göra skillnad*, Rapport 2011:14, Linköping: Länsstyrelsen Östergötland, s. 11 ff.

en särreglering av hedersrelaterat våld och förtryck har lagts fram.[5] Förslagen har varken utrett vad en sådan särreglering skulle kunna få för effekter eller hur den skulle kunna utformas. Vid övervägande av om en särreglering avseende hedersrelaterat våld och förtryck ska införas måste det bedömas huruvida en sådan särreglering skulle uppfylla de krav som ställs på kriminalisering.

2. POLITISERING AV STRAFFRÄTTEN

Straffrättspolitik har sedan en tid tillbaka varit ett sätt för politiska partier att profilera sig, eftersom kriminalisering ofta upplevs som ett tydligt sätt att visa att man tar ett av samhället oönskat beteende på allvar. Oron för att utsättas för brott är något som alla kan relatera till, och den kan därför utnyttjas för att vinna politisk mark.[6] Detta, menar många, har medfört att modern straffrätt blivit allt mer politiserad.[7] Straffrätt är alltid följden av politiska beslut, och det kan således till viss del anses märkligt att prata om en politisering av straffrätten. Kritiken riktar sig inte mot att politiker ägnar sig åt straffrätt, eller intresserar sig för straffrättsliga frågor.[8] Problem kan dock uppstå om lagstiftarens motiv vid förändringar i straffrättssystemet bygger på felaktiga antaganden om rationalitet, effektivitet eller straffrättssystemet som sådant.

Politiseringen tycks ha inneburit att straffrätten i högre grad blivit proaktiv än reaktiv. Detta har inom akademien beskrivits som en preventionistisk utveckling.[9] Lagstiftningen blir här en typ av ”social ingenjörskonst”, där den förda politiken utgår ifrån att samhället kan och bör förbättras genom olika typer av samhälleliga insatser. Den lagstiftning som föds ur dessa mekanismer blir så kallad symbolisk lagstiftning. Jareborg beskriver sådan lagstiftning som ”lagstiftning som utger sig för att främja effektiviteten, men som i verkligheten inte duger till mer än att bidra till att lugna en oroad allmänhet, att få folk att tro att något effektivt görs mot brottsligheten, att statsmakten är handlingskraftig,

5 Se bland annat mot. 2012/13:Ju380, *Utveckla en mer kraftfull politik för att motverka hedersrelaterat våld*; mot. 2014/15:Ju1725, *Lagstiftning mot hedersbrott*; mot. 2015/16:Ju1493, *Lag om hedersbrott*; mot. 2015/16:A1994, *Jämställdhet*; mot. 2016/17:Ju391, *Hedersbrott som egen brottsrubricering*; mot. 2016/17:Ju3255, *Tydliga reaktioner mot brott*.

6 Se till exempel prop. 2013/14:194, *Skärpt straff för mord*.

7 Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001, s. 69 f.

8 Asp, Petter, Lernestedt, Claes & Ulväng, Magnus, *Katedralen: tre texter om straffrätt*, Iustus, Uppsala, 2009, s. 226.

9 Se bland annat Asp, Petter, *Går det att se en internationell trend? – om preventionismen i den moderna straffrätten,* SvJT 2007a, s. 69; Jareborg, Nils, *Inkast i straffområdet*, Iustus, Uppsala, 2006, s. 14 ff; Asp, Petter, Lernestedt, Claes & Ulväng, Magnus, *Katedralen: tre texter om straffrätt*, Iustus, Uppsala, 2009, s. 225.

osv.".[10] Den nya utvecklingen har inneburit så väl många nykriminaliseringar som straffskärpningar av befintliga brott.[11] Straffrättspolitiken har blivit ett verktyg för att bilda nya samhälleliga normer. Ett exempel på detta är sexköpslagen[12] som infördes 1998. I förarbetena framhölls tydligt den normbildande effekten som ett viktigt skäl till kriminaliseringen.

> *"Ett straffbud skulle fylla en normbildande funktion, påverka förhållandet mellan kvinnor och män mot ökad jämställdhet och göra klart att könshandel inte är acceptabelt utan i stället en verksamhet som statsmakterna finner så förkastlig och skadlig för de inblandade att den skall stämplas som brottslig."*[13]

2.1 MARKERING GENOM KRIMINALISERING

De förslag till särreglering som lämnats rörande hedersrelaterad brottslighet bottnar alla i en syn på att samhället, det allmänna rättsmedvetandet, anser att det bör införas en särreglering eller en särskild straffskärpningsgrund. Att identifiera det skyddsvärda intresset är mycket enkelt, och det är ett intresse som alla kan enas om är viktigt – rätten för unga människor att själva få forma sina liv. För den som av politiska skäl vill framstå som handlingskraftig gentemot brott kan därför frågan om hedersrelaterad brottslighet vara ett enkelt sätt att profilera sig. Genom införande av en särreglering eller straffskärpningsgrund avseende hedersrelaterat våld och förtryck markeras handlandet som särskilt klandervärt. Förslag som dessa ligger även i linje med den preventionistiska trend som nu sägs genomsyra straffrätten i stort.

3. HEDER SOM BEGREPP

3.1 VAD ÄR HEDER?

Heder är ett ord som förknippas med något positivt. Inom svensk rätt har begreppet heder bland annat använts inom avtalsrätten för att identifiera en god avtalssituation. Skulle det strida mot "tro och heder", får en annars giltig rättshandling inte åberopas, så länge medkontrahenten befinner sig i ond tro.[14] Begreppet heder används även i domareden, där den blivande domaren lovar att "på heder och samvete" döma på ett objektivt sätt och efter sitt bästa förstånd.

10 Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001, s. 69 f.

11 Asp, Petter, *Går det att se en internationell trend? – om preventionismen i den moderna straffrätten,* SvJT 2007a, s. 69.

12 Lag (1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster.

13 SOU 1995:15, s. 220.

14 Se 33 § lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.

Heder och ära har historiskt varit föreskrivet män. Kvinnor har ingått i mäns heder, och de har genom sina handlanden kunnat skada den eller få den förlorad.[15] För att reparera eller återupprätta en upplevt skadad eller förlorad heder, kan så väl hot om våld som våld användas. Dessa handlingar är vad som brukar definieras som hedersrelaterat våld och förtryck.

Hur begreppet heder tolkas varierar utifrån sammanhang. Begreppet har olika innebörd i kollektivistiska respektive individualistiska samhällsstrukturer. Det varierar också inom olika etniska grupper. Heder som grundas i mannens kontroll av kvinnans sexualitet har i regel tydligast fäste i kollektivistiska samhällen och de normer som råder där.[16] Forskare anser att det hedersrelaterade våldet är ett uttryck för patriarkala strukturer som finns över hela världen. Att tänka i termer av heder och vanheder är alltså inte begränsat till något visst geografiskt område utan förekommer i stora delar av världen.[17]

3.2 HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Det är en relativt omdebatterad fråga om det föreligger några skillnader mellan hedersrelaterat våld och annat våld mot kvinnor.[18] Åklagarmyndigheten tar i sin handbok upp de, ur utredningssynpunkt, viktigaste skillnaderna. Vid hedersrelaterad brottslighet är det normalt flera gärningspersoner som begår de brottsliga handlingarna. Förövaren kan vara offrets förälder, syskon, kusin eller en mer avlägsen släkting.[19] Detta skiljer den hedersrelaterade brottsligheten från andra familjerelaterade brott, där förövaren i regel är en man i kärnfamiljen.[20] Hedersrelaterat våld sanktioneras också ofta av den brottsdrabbades omgivning, vilket sällan är fallet vid andra familjerelaterade brott.[21] Gärningsmotiven skiljer sig också huvudsakligen

15 Wikan, Unni, *Om heder*, Daidalos, Göteborg, 2009, s. 9.

16 Alakoski, Susanna & Silfverberg, Gunilla, *Barn, utsatthet och heder*, Ersta Sköndal högskola förlag, Stockholm, 2013, s. 54 f.

17 Mahmoudi, Said, *Om hedersmord,* JT 2002–03, s. 242–247, s. 242 f. Se även Wikan, Unni, *En fråga om heder*, Ordfront, Stockholm, 2004, s. 80.

18 Se till exempel Kamali, Masoud, *Media, experter och rasismen*, i Larsson, Stieg & Englund, Cecilia (red.), *Debatten om hedersmord – feminism eller rasism*, 1 uppl., Svartvitts förlag och Expo, Stockholm, 2004, s. 21–33. Masoud Kamali är professor i socialt arbete, verksam vid Mittuniversitetet och Uppsala universitet, och hävdar att hedersvåld inte existerar. Han menar istället att benämningen är ett rasistiskt och eurocentriskt fenomen som syftar till att marginalisera män och familjer med utländsk härkomst.

19 Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum Göteborg, *Handbok om hedersrelaterat våld*, Göteborg, 2006, s. 10–14.

20 Burman, Monica, *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor: om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*, Iustus, Diss. Umeå: Umeå universitet, 2007, Uppsala, 2007, s. 40 f.

21 Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum Göteborg, *Handbok om hedersrelaterat våld*, Göteborg, 2006, s. 12.

mellan de två brotten. Hedersrelaterat våld och förtryck utförs i syfte att skydda, eller återupprätta en familjs heder. Icke-hedersrelaterat våld anses oftast bli begånget på grund av svartsjuka, eller mannens känsla av maktlöshet.[22]

Våld förekommer sällan inledningsvis i ärenden med hedersproblematik. Det sker ofta istället en upptrappning. Till en början sker en begränsning av den utsatta individens vardagsliv. Det kan ske genom begränsning av rörelsefrihet, klädval eller livsval avseende utbildning eller jobb.[23] Denna kontroll trappas upp efterhand. Våldet föregås således ofta av mindre allvarliga brott så som ofredande, frihetsberövande och olaga tvång. Friheten minskar ju äldre den utsatta individen blir.[24]

3.3 DET TYSTA HEDERSFÖRTRYCKET

Enligt vissa debattörer är det hedersrelaterade våldet bara toppen på det isberg av det hedersförtryck som, ofta i det tysta, utövas i hederns namn.[25] Med tyst förtryck avses här familjers kontinuerliga handlingar med syfte att kontrollera och styra enskilda familjemedlemmars livsföring, handlingsutrymme och självbestämmanderätt. Syftet med handlingarna kan vara kontroll och övervakning, men också sociala och psykiska bestraffningar. Sådana gärningar är många gånger subtila och kommer inte till rättsväsendets eller allmänhetens kännedom. De är många gånger inte ens att betrakta som kriminella.

3.4 NORMER PRÄGLADE AV KOLLEKTIVISM

Om ett samhälle saknar statliga skyddsnät, ett fungerande välfärdssystem och myndigheter som fungerar på ett tillfredsställande sätt, leder det ofta till att andra strukturer tar över. Här riskerar släktbaserad grupp- eller klantillhörighet ersätta avsaknaden av andra strukturer.[26] I dessa samhällen är kollektivet mycket viktigt för individens överlevnad. Individerna blir först och främst delar i kollektivet, vars ställning blir baserad på individernas rykten. Det sätt som individerna väljer att leva sina liv på blir därför gruppens angelägenhet. Det är i sådana kollektivt baserade samhällen som hedersnormer kan verka.

22 Welchman, Lynn & Hossain, Sara (red.), *'Honour': Crimes, Paradigms, and Violence Against Women*, Zed Books, London, 2005, s. 10 f.

23 Schlytter, Astrid & Linell, Hanna, *Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext – en studie av omhändertagna flickor*, Rapport 2008:2, Stockholm: FoU Nordväst i Stockholms län, 2008, s. 10; Regeringen, *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*, skr. 2007/08:39, Stockholm: Regeringen, 2007, s. 12 f.

24 Schlytter, Astrid & Linell, Hanna, *Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext – en studie av omhändertagna flickor*, Rapport 2008:2, Stockholm: FoU Nordväst i Stockholms län, 2008, s. 47.

25 Se exempelvis Sara Mohammad och Suleyman Ghasemiani.

26 Weiner, Mark Stuart, *Klanvälde: från stamsamhälle till rättsstat*, Dualis, Ludvika, 2015.

I sammanhanget är det dock viktigt att påpeka att alla gruppbaserade samhällen inte är präglade av hedersnormer.[27]

Hedersrelaterat våld och förtryck är ofta genomtänkt och kollektivt sanktionerat. I en familj som lever med kollektivistiska hedersnormer anses försvarandet eller återupprättandet av heder vara av sådan vikt att den kan vara överordnad svensk rätt. Hedersrelaterat våld och förtryck anses därför av familjen ofta som en, åtminstone till viss del, socialt accepterad handling som går att rättfärdiga inom kollektivet.[28]

4. PRINCIPER FÖR KRIMINALISERING

4.1 STRAFFRÄTTENS GRUND

Straffrätten som system innefattar ett frihetskränkande grunddrag. För att legitimera dess existens måste därför statens repressiva intresse ständigt vägas mot medborgarnas intresse av att deras frihet inte ska inskränkas mer än vad som är nödvändigt.[29] Jareborg har uttryckt det enligt följande:

> *”Kriminalisering förutsätter, att man anser sig ha tillräckliga skäl för att bryta mot den etiska principen att man inte bör tillfoga andra lidande (det är ju orealistiskt att räkna med att straffhotet skall vara så effektivt att det aldrig behöver förverkligas).”*[30]

4.1.1 ULTIMA RATIO – KRIMINALISERING SOM SISTA UTVÄG

Principen om ultima ratio är en grundläggande princip inom straffrätten. Den innebär att kriminalisering ska tillgripas i sista hand, när andra åtgärder uttömts. Idén om kriminalisering som sista utväg är en relativt svårdefinierad princip. Den är inte en konstitutionell princip utan kan snarare kategoriseras som en etisk lagstiftningsprincip som ger uttryck för att en inskränkning av en grundläggande rättighet måste vara såväl nödvändig som berättigad. Inom doktrinen framhålls den som ett grundläggande krav som kan ställas

27 Rodriguez Mosquera, P.M., *Honor and Emotion: The Cultural Shaping of Pride, Shame and Anger*, University of Amsterdam, Amsterdam, 1999, s. 21 ff.
28 Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum Göteborg, *Handbok om hedersrelaterat våld*, Göteborg, 2006, s. 12.
29 Asp, Petter, *Från tanke till gärning. D. 1, Legitimationsfrågor rörande förfältsdelikt,* Iustus, Uppsala, 2007, s. 44 f.
30 Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001, s. 48.

på kriminalisering.[31] Principen innefattar krav på att staten skyddar både potentiella förövare och potentiella brottsoffer.[32]

4.1.2 KRAVET PÅ GENERELLA STRAFFBUD

En av grundprinciperna gällande kriminalisering, som tas upp av alla de författare som har behandlat frågan inom akademien, är straffbudens generella formulering. Kriminalisering får inte avse enskilda fall eller personer, utan den måste vara generell. Straffbuden måste formellt sett vara riktade till alla, till hela befolkningen. Vissa brott gör avsteg från detta krav, där gärningen endast kan begås av så kallade specialsubjekt. Vissa brott kan bara begås av t.ex. ”bokföringsskyldig”, ”näringsidkare”, eller ”krigsman”. Brottet grov kvinnofridskränkning kan endast begås av en man. Det går inte att ange ett minsta antal personer som ska träffas av straffbudet för att det ska anses vara generellt riktat.[33]

4.1.3 LEGALITETSPRINCIPEN

Legalitetsprincipen[34] i straffrätten brukar sammanfattas med följande krav. Föreskriftskrav – för att ett brott ska föreligga och straff ska kunna utdömas måste det finnas en föreskrift till stöd för detta. Retroaktivitetsförbud – denna föreskrift får inte införas eller tillämpas retroaktivt. Analogiförbud – denna föreskrift får inte genom analogisk tillämpning utsträckas utöver vad ordalydelsen tillåter. Obestämdhetsförbud – denna föreskrift måste vara i rimlig utsträckning bestämd till sin utformning, dvs. det uppställs vissa krav på begriplighet och precision.[35]

31 Se t.ex. Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001, s. 53. Se även Lernestedt, Claes, *Kriminalisering: problem och principer*, Iustus, Diss. Stockholm: Univ., 2003, Uppsala, 2003, s. 15 och s. 109 samt SOU 2013:38, s. 425, 448 och 499.

32 Lernestedt, Claes, *Kriminalisering: problem och principer*, Iustus, Diss. Stockholm: Univ., 2003, Uppsala, 2003, s. 109.

33 Lernestedt, Claes, *Likhet inför lagen: rättsfilosofiska perspektiv*, 1 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2015, s. 111.

34 I 1 kap. 1 § 3 st. RF stadgas att den offentliga makten utövas under lagarna. Detta grundlagsstadgande är grunden för legalitetsprincipen. Legalitetsprincipen följer av 2 kap. 10 § 1 st. RF och artikel 7 i Europakonventionen. Den kommer också till uttryck i 1 kap. 1 § BrB och i 5 § 1 st. lag (1964:163) om införande av brottsbalken. Legalitetsprincipen är ingen entydig, generellt giltig formulering. Det är en princip, och ett övergripande samlingsobjekt. De bestämmelser som nämnts kodifierar alltså inte legalitetsprincipen, utan bara vissa delar och uttryck för den.

35 Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, 2 omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013, s. 46.

4.2 STRAFFTEORI IDAG

För att straffrätten ska få en allmänpreventiv effekt krävs att vissa förutsättningar är uppfyllda. Det krävs en utbredd normkunskap. För att alla människor som har att foga sig efter en bestämmelse ska ha möjlighet att göra detta krävs en exakthet i lagstiftningen. Legalitetsprincipen ställer, som sagt, upp ett grundläggande krav på att lagstiftning som ålägger en handling med ett straff måste utformas på ett sätt som innebär att individer kan förutse de straffrättsliga konsekvenser som kan följa på handlingar som utförs. Ett straffbud bör därför vara utformat så att det inte lämnar något, eller ett mycket litet, tolkningsutrymme.[36]

Något paradoxalt fordras också att kriminaliseringen har stöd hos den breda allmänheten. Risken för att den önskade allmänpreventiva effekten av ny lagstiftning uteblir är större om den anses vara kontroversiell eller omstridd.[37] Mer moderna exempel på kriminaliseringar, t.ex. gällande ekonomisk brottslighet, uppfyller inte kraven i samma utsträckning som ”traditionella brott”.[38] Alla straffstadganden lämnar ett visst utrymme för tolkning. Så kallade traditionella brott är dock över lag mer precist utformade än mer moderna bestämmelser. Att utforma nya straffstadganden kan vara svårt eftersom bestämmelserna ska vara tillräckligt täckande men samtidigt uppfylla legalitetsprincipens krav på bestämdhet.

4.3 KRIMINALISERING SOM ULTIMA RATIO

Enligt principen om ultima ratio bör huvudregeln vara att staten inte ingriper alls, eller i vart fall så lite som möjligt. Jareborg skriver: ”Det kan inte starkt nog betonas att man vid kriminalisering alltid måste vederlägga en presumtion mot att kriminalisering skall ske.”[39]

Hot om straff är bara ett av många sätt att påverka människors beteenden. Ingenstans i världen finns det dock exempel på stater som har valt att ordna samhällslivet så att social kontroll genom hot om straff helt har valts bort. Något bättre alternativ har inte presenterats.[40]

36 Asp, Petter, Jareborg, Nils & Ulväng, Magnus, *Kriminalrättens grunder*, 2 omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013, s. 46 ff.

37 Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001, s. 49.

38 Med traditionella brott avses t.ex. våldsbrott, narkotikabrott och förmögenhetsbrott som varit kriminaliserade sedan lång tid tillbaka. Se Träskman, Per Ole, *Straffrättens stigma*, i Andenæs, Johannes Bratt & Bratholm, Anders (red.), *Lov og frihet: festskrift til Johs. Andenæs på 70-årsdagen, 7. september 1982*, Univ.-forl., Oslo, 1982, s. 371–384, s. 376.

39 Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001, s. 53.

40 Se bland annat Frände, Dan, *Allmän straffrätt*, 3 uppl., Helsingfors universitet, Juridiska fakulteten, Helsingfors, 2004, s. 31 f. och Jareborg, Nils, *Straffets syfte och berättigande*, TfR 1985, s. 9.

Kriminalisering kan anses nödvändigt antingen när ett beteende inte är kriminaliserat, eller när ett beteende inte anses vara kriminaliserat i tillräckligt stor utsträckning. Ett redan kriminaliserat beteende kan anses vara så klandervärt att ytterligare markering krävs. Asp skiljer på legitimation av kriminalisering och frågan om kriminalisering över huvud taget bör ske.[41] Legitimationsfrågan handlar om huruvida lagstiftaren kan och får kriminalisera något medan kriminaliseringsfrågan behandlar om huruvida lagstiftaren kan motivera en kriminalisering, dvs. om det föreligger goda skäl att kriminalisera något. Det kan finnas flera rättfärdigandegrunder för kriminalisering. Det kan t.ex. röra sig om allmänpreventiva skäl, pedagogiska skäl eller symbolvärdet i att beivra vissa oönskade beteenden. De skäl lagstiftaren anger för att motivera en kriminalisering kan variera över tid. Det kan även föreligga flera skäl som tillsammans utgör en fullgod motivering. Sedan påföljdsreformen 1989 råder det enighet om att argumentation i kriminaliseringsfrågor utgår från proportionalitet.[42] Skärpta straff motiveras idag med att brottets abstrakta straffvärde inte är proportionerligt i relation till andra brott.

5. FRIDSKRÄNKNINGSBROTTEN

5.1 BROTTENS UPPBYGGNAD OCH SYFTE

Den 1 juli 1998 infördes brotten grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning genom bestämmelsen 4 kap. 4 a § BrB. I propositionen uttalades att syftet med bestämmelsen var att vidta åtgärder för att motverka våld mot kvinnor.[43] Syftet var vidare att markera mot våld i nära relationer och bidra till att synliggöra omfattningen av mäns våld mot kvinnor. Lagstiftaren ville göra en markering av det särskilt straffvärda i upprepade kränkningar mot en närstående. Införandet av bestämmelsen innebar dock inte att något nytt område kriminaliserades.[44]

Bestämmelsen innebär straffansvar för upprepade kränkningar mot en närstående person. Första stycket avser brottsliga handlingar gentemot barn, syskon eller andra nära släktingar till den tilltalade. Rubriceringen blir då grov fridskränkning. Om gärningarna begåtts av en man mot en kvinna som han lever eller har levt ihop med tillämpas bestämmelsens andra stycke och brottet rubriceras som grov kvinnofridskränkning.

41 Asp, Petter, *Från tanke till gärning. D. 1, Legitimationsfrågor rörande förfältsdelikt*, Iustus, Uppsala, 2007, s. 50.

42 Prop. 1987/88:120, s. 104. Se även SOU 2012:34, s. 57 och Wersäll, Fredrik, *Några utgångspunkter för ett reformerat påföljdssystem*, SvJT 2010, s. 545.

43 Prop. 1997/98:55, s. 1.

44 Prop. 1997/98:55, s. 78 ff.

Bestämmelsen utgör en sammanläggning av flera systematiskt begångna brott till ett grovt brott. Brottet är varken ett kollektivdelikt[45] eller ett perdurerande brott. Brottet utgörs istället av flera enskilda, i sig straffbelagda, gärningar som ska ses som en brottsenhet. Varje gärning som ingår i brottet måste vara avgränsad och identifierad. Brott som har en strängare straffskala än grov fridskränkning eller grov kvinnofridskränkning ska inte omfattas. I praktiken innebär det att en åklagare ska åtala särskilt för brotten grov misshandel och grov våldtäkt.[46]

För att döma gärningspersonen för grov (kvinno)fridskränkning krävs att gärningarna varit ägnade att allvarligt skada den utsattas självkänsla. Rekvisitet är ett så kallat normativt rekvisit. Av uttrycket *ägnade att* följer att det är tillräckligt att gärningarna typiskt sett leder till att självkänslan skadas. Det är tillräckligt att uppsåt föreligger till de faktiska gärningarna och gärningspersonen behöver således inte ha syfte till att kränka offrets självkänsla.[47] I propositionen anges att alla de brott som tillsammans kan komma att utgöra ett fridskränkningsbrott typiskt sett skadar den utsattas självkänsla.[48] Bedömningen om huruvida gärningarna i det enskilda fallet är av sådant slag ska göras av domstolen. Högsta domstolen har uttalat att bedömningen ska göras utifrån den utsatta individens hela livssituation.[49]

5.1.1 HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK OCH SKADAD SJÄLVKÄNSLA

Rekvisitet att gärningarna ska vara ägnade att allvarligt skada den utsatta personens självkänsla är till viss del problematiskt när det kommer till dess tillämpbarhet i hedersrelaterade ärenden. Hedersrelaterade ärenden kan innehålla sådana gärningar, men gör det i långt ifrån alla fall. Att inte få välja

45 Alla gärningar som ingår i straffbudet i fråga, och som företagits under den angivna tidsperioden, utgör alltså tillsammans ett brott. Om en person döms för ett sådant brott och det senare upptäcks att gärningspersonen begått ytterligare gärningar under samma tidsperiod kan åtal inte väckas för de gärningarna på grund av res judicata. Ett exempel på ett sådant brott är olaga yrkesmässig trafik.

46 Jareborg, Nils, *Brotten mot person och förmögenhetsbrotten*, 2 [uppdaterade] uppl., Iustus, Uppsala, 2015, s. 65 f.

47 Strahl, Ivar, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, Norstedt, Stockholm, 1976, s. 47 ff. Jareborg har riktat relativt skarp kritik mot begreppet normativa rekvisit. ”*Jag kan inte se annat än att uttrycket »normativa rekvisit» genom sin mångtydighet lägger allvarliga hinder i vägen för en klar förståelse av olika brottsrekvisits egenart. Dikotomin normativa rekvisit – deskriptiva rekvisit är en tvångströja, som försvårar varje försök till en analys av olika rekvisits begreppsliga struktur.*” Jareborg, Nils, *Begrepp och brottsbeskrivning. Semantik och läran om normativa rekvisit*, Norstedt, Stockholm, 1974, s. 241 ff.

48 Prop. 1997/98:55, s. 133. Se även Burman, Monica, *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor: om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*, Iustus, Diss. Umeå: Umeå universitet, 2007, Uppsala, 2007, s. 190 f.

49 NJA 2003 s. 144.

utbildning, eller att inte få välja vilka fritidsintressen man ska utöva, kan inte sägas vara ägnade att skada en persons självkänsla på det sätt som är tänkt att omfattas av bestämmelsen 4 kap. 4 a § BrB. Även ”mindre allvarliga” gärningar kan komma att omfattas, men begränsningar i livsföring är mer en kontext som en utsatt individ lever i, och når många gånger inte upp till kvalifikationen brottslig gärning.

För rekvisituppfyllelse och ansvar enligt bestämmelsen krävs att gärningarna typiskt sett duger till att skada en persons självkänsla *allvarligt*. Att en individ utsätts för lindrigare förtryck i stor omfattning kan alltså aktualisera ansvar enligt bestämmelsen men gör det i långt ifrån alla fall.[50] Enligt Åklagarmyndighetens praxissammanställning angående hedersrelaterat våld har åtal för grov fridskränkning väckts vid sju tillfällen av de granskade 54 ärendena. De brott som då varit aktuella har främst varit misshandel, 3 kap. 5 § BrB, och olaga hot, 4 kap. 5 § BrB.[51]

5.2 TÄCKS DEN HEDERSRELATERADE PROBLEMATIKEN IN I FRIDSKRÄNKNINGSBROTTEN?

Det är just den typen av systematisk och upprepad kränkning som fridskränkningsbrotten omfattar som kan förekomma i familjer som lever med hedersnormer. I Åklagarmyndighetens handbok *Handläggning av fridskränkningsbrotten* tas detta upp särskilt.[52] En åklagare som hanterar ett fridskränkningsärende måste vara medveten om att hedersproblematik kan förekomma i sådana ärenden. Det krävs då särskilda hänsynstaganden vid förundersökningsarbetet och utredandet av motiv.[53]

Nedan kommer att redogöras för de lagtekniska lösningar som har valts i arbetet med fridskränkningsbrotten, och vad de överväganden man gjort får för effekt och konsekvenser när de tillämpas i hedersrelaterade ärenden. Frågan är om fridskränkningsbrotten täcker in den hedersrelaterade problematiken på ett adekvat sätt. Fridskränkningsbrotten infördes för att bekämpa en i grunden annorlunda typ av brottslighet än den hedersrelaterade. Det finns dock likheter

50 Lernestedt, Claes, *Brottsoffergörande och deliktskonstruktion; exemplet ”ägnat att” vid fridskränkningsbrott enligt BrB 4:4a*, i Andersson, Simon & Lainpelto, Katrin (red.), *Festskrift till Christian Diesen*, 1 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2014, s. 59 f.

51 Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum Göteborg, *Handbok, Hedersrelaterat våld*, Göteborg, 2006, s. 51.

52 Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum Göteborg, *Handbok, Hedersrelaterat våld*, Göteborg, 2006, s. 22 och 51.

53 Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum Göteborg, *Handbok, Handläggning av fridskränkningsbrotten,* Göteborg, 2006, s. 21 f.

mellan mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck, bland annat då båda består av systematiska och upprepade kränkningar i hemmiljö.

Ett problem med fridskränkningsbrotten i relation till hedersrelaterat våld och förtryck är att gärningar i en hedersrelaterad kontext ofta utförs av flera personer – det som kallas den kollektiva prägeln.[54] 4 kap. 4 a § BrB tar dock endast hänsyn till en ensam förövare. Flera personer kan vara involverade i att utsätta en person för kränkande behandling i form av våld eller förtryck. Varje person som är inblandad utför brottsliga gärningar, och utifrån den utsatta personens perspektiv utgör handlingarna ett led i en upprepad kränkning. Flera personers gärningar kan inte läggas samman till ett brott utan var och en döms för de gärningar som denne har utfört.

Denna problematik är av sådan natur att den inte går att fånga med lagstiftning. Att utvidga medverkansansvaret så att alla gärningspersoner i ett sådant fall fångades in av en bestämmelse, och i praktiken ställdes till ansvar för andras handlingar, är inte förenligt med skuldprincipen. Att på så sätt bestraffa en person för något som någon annan har gjort, vilket skulle bli fallet om alla inblandade straffades i hedersrelaterade ärenden, skulle innebära ett åsidosättande av att en person endast ansvarar för de gärningar som omfattas av dennes skuld. ”Straffrättslig skuld är ’episodisk’ (dvs. momentan, gärningsknuten) inte ’dispositionell’ (dvs. anknuten till gärningsmannens karaktär, allmänna hållning osv.).”[55] Ansvar för brott kan i svensk rätt aldrig föreligga utan skuld, detta följer av 1 kap. 2 § BrB.[56]

Det man velat ”komma åt” med fridskränkningsbrotten är av annat slag än det hedersrelaterade våldet och förtrycket. Den process som ligger bakom det hedersrelaterade våldet och förtrycket är inte likadan som den normaliseringsprocess som ofta föregår våldet i nära relationer. Flera individer i familjen kan vara inblandade i att återupprätta och bibehålla familjens heder genom att begränsa den utsatta individens levnadsutrymme. Det är sällan så att endast en person utsätter en annan person för våld eller förtryck, utan den kollektiva prägeln innebär att familjen tillsammans utövar förtrycket.

Frågan är då om den hedersrelaterade brottsligheten täcks av 4 kap. 4 a § BrB. Det hedersrelaterade våldet och förtrycket utgör en annan typ av utsatthet

54 Se ovan i avsnitt 3.4.

55 Asp, Petter, Jareborg, Nils & Ulväng, Magnus, *Kriminalrättens grunder*, 2 omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013, s. 49.

56 Asp, Petter, Jareborg, Nils & Ulväng, Magnus, *Kriminalrättens grunder*, 2 omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013, s. 365.

än den som man har velat kriminalisera med införandet fridskränkningsbrotten. Frågan blir då om det är problematiskt att tillämpa bestämmelsen i hedersrelaterade ärenden. Det normativa rekvisitet *ägnat att allvarligt skada den utsattas självkänsla* är tänkt att verka begränsande på bestämmelsens tillämpningsområde. Om rekvisitet ska få den insnävande effekt som det är tänkt kommer fler fall av våld i nära relationer att hamna utanför bestämmelsens tillämpningsområde. Effekten kommer då vara densamma avseende den hedersrelaterade brottsligheten.

6. ATT INFÖRA ETT HEDERSBROTT

6.1 DET TYSTA FÖRTRYCKET

Den som bryter mot reglerna som finns i en familj präglad av hedersnormer riskerar att, i syfte att reparera eller upprätta familjens heder, straffas av så väl familjen som kollektivet. Straffet kan ta sig många olika uttryck, och kan vara av psykisk, fysisk och social karaktär.[57] Hedersrelaterat våld, liksom alla andra former av våldsbrott, är redan kriminaliserat. Det är redan ett brott att låsa in, slå eller hota någon. Det systematiskt utövade våldet omfattas dessutom i många fall av fridskränkningsbrotten.[58] Förtrycket kan också vara av psykisk karaktär. Exempel på det psykiska våldet är kränkningar, nedvärderande behandling och hot om våld eller förföljelse. Dessa gärningar är rättsligt svårare att värdera. Det är inte alltid konkreta, avgränsade handlingar som går att peka ut, utreda och åtala för. Det kan vara tysta, outtalade hot. Det är denna outtalade, inte sällan till viss del självreglerande, ofrihet som riskerar att falla utanför nu gällande lagstiftning. Den utsatta riskerar att själv inrätta sig efter de normer som råder inom familjen. Detta på grund av rädsla, eller på grund av en normalisering av en stegrande mängd kontroll och förtryck. Detta psykiska våld omfattas inte av dagens lagstiftning.

När fridskränkningsbrotten infördes i brottsbalken lyftes frågan om det psykiska våldet mot kvinnor i nära relationer. Psykiskt våld är under vissa förutsättningar straffbart. För misshandel döms den som *tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta*. Om en handling medför en medicinskt påvisbar effekt, t.ex. psykisk chock, kan denna handling rubriceras som misshandel.[59] Vid mindre allvarliga former av psykiskt våld finns klara svårigheter att bevisa en sådan medicinskt påvisbar effekt, och att denna har ett sådant samband med våldet att det går att döma till ansvar. Det förslag som Kvinnofridskommissionen lade fram innebar att bestämmelsen

57 Rikspolisstyrelsen, *Hedersnormer och hedersrelaterat våld*, Stockholm, 2009, s. 25.
58 SOU 2008:41, s. 164 f.
59 Nilsson, Göran, *Brottsbalk (1962:700) 3 kap. 5 §*, Lexino, 2017-01-08.

grov kvinnofridskränkning skulle innefatta även denna typ av psykisk misshandel, som inte var straffbelagd med dåtidens, eller dagens, reglering. I förarbetena gavs exempel på sådant som man ville skulle vara kriminaliserat, t.ex. att förbjuda kvinnan att träffa släktingar eller vänner, att förbjuda kvinnan att gå ut, eller att mannen på ett grovt sätt talar nedsättande till kvinnan. I förslaget ingick att även diffusa hot, både uttalade och outtalade sådana, skulle omfattas av bestämmelsens tillämpningsområde.[60] I propositionen lyftes frågan om psykisk misshandel och regeringen menade då att den föreslagna kriminaliseringen gick alldeles för långt ur legalitetssynpunkt. I propositionen anges:

> ”*Straffbuden skall alltså vara så klart formulerade att det i förväg går att avgöra vilka gärningar som är straffbara och vilka som inte är det. Enligt regeringens uppfattning finns det en uppenbar risk att en straffbestämmelse som tar sikte på lindrigare psykisk misshandel skulle bli alltför oprecis och omfatta en alltför oöverskådlig krets av gärningar för att kunna godtas. Legalitetsprincipen talar alltså emot en sådan reglering. Att straffbelägga sådan lindrigare psykisk misshandel har inte heller i tidigare lagstiftningsärenden bedömts vara ändamålsenligt (se prop. 1992/93:141 s. 57 f.). Kommissionens förslag i denna del bör därför enligt regeringens mening inte genomföras.*”[61]

Det psykiska våldet som Kvinnofridskommissionen föreslog skulle kriminaliseras kan jämföras med det hedersrelaterade förtrycket. Det rör sig om outtalade hot om våld, och mer utpräglad begränsning av en individs liv, som inte hörs eller märks utåt. Detta är ett område som är mycket svårt att angripa med kriminalisering.

6.2 ETT EGET HEDERSBROTT

De motiv som låg bakom införandet av fridskränkningsbrotten kan tjäna som utgångspunkt vid diskussion om införande av en särreglering och egen brottsrubricering för hedersrelaterat våld och förtryck. I flera under de senaste åren publicerade utredningar lyfts problematiken med hedersrelaterat våld.[62] De förslag som lagts fram har haft det uttalade syftet att markera mot dessa företeelser.[63] Detta verkar också stämma överens med den samlade politiska viljan. Våldet och förtrycket har delvis samma karaktär som det våld

60 SOU 1995:60, s. 410 ff.
61 Prop. 1997/98:55, s. 78.
62 Se bland annat prop. 2012/13:108 och SOU 2015:55.
63 Se bland annat Justitieutskottets betänkanden: 2008/09:JuU21; 2009/10:JuU14; 2012/13:JuU10; 2013/14:JuU18; 2014/15:JuU18.

som 4 kap. 4 a § BrB tar sikte på när det kommer till upprepade kränkningar i hemmiljö. Åklagarmyndigheten nämner även hedersrelaterad problematik i handboken som behandlar fridskränkningsbrotten.

I en diskussion kring införandet av en särreglering för hedersrelaterad brottslighet uppkommer oundvikligen frågan om det finns en risk för att en sådan bestämmelse kan få en stigmatiserande effekt på synen på vissa minoritetsgrupper i samhället. Att som lagstiftare välja att inte behandla frågan kan naturligtvis därför verka tilltalande. Detta måste dock ställas mot skyddsintresset – människor, särskilt unga flickor, som är mycket utsatta och som får sitt liv starkt begränsat. Valet att vidta åtgärder som potentiellt skulle kunna hjälpa dem som utsätts för våld och förtryck måste anses väga tyngre än den eventuella utpekande effekt en sådan lagstiftning kan komma att få. Viktigt att påpeka i en diskussion rörande hedersrelaterat våld och förtryck, och en eventuell särreglering genom kriminalisering, är att lagstiftning på området avser att skydda utsatta personer, inte att utpeka vissa grupper. En rädsla för att öka eller spä på främlingsfientlighet eller stigmatisering får inte medföra att samhället inte tar hänsyn till den kränkning av mänskliga rättigheter som hedersrelaterat våld och förtryck utgör. Samhället och de rättsvårdande myndigheterna kan inte acceptera att barn och unga från minoritetsgrupper förvägras det skydd som anses självklart för personer som tillhör majoritetssamhället. Lika viktigt att påpeka i denna diskussion är att grundläggande respekt för tradition och kultur och de yttringar de tar sig måste finnas i samhället, trots att en del traditioner och kulturella yttringar delvis framstår som främmande i en svensk kontext. Respekt för kulturyttringar eller minoritetsgruppers traditioner får dock aldrig innebära att avsteg görs från fundamentala mänskliga fri- och rättigheter. När brottet äktenskapstvång infördes i svensk lagstiftning lyftes frågan om stigmatisering och risk för utpekande av vissa grupper i förarbetena. Där påpekas den försiktighet som bör iakttas när det kommer till denna typ av kontroversiell lagstiftning:

> *”[…] att lagändringar som kan uppfattas vara riktade mot någon grupp eller tradition genomförs i ett tonläge och med ett förhållningssätt i övrigt som inte skapar onödig konfrontation och som inte spelar främlingsfientliga krafter i händerna. Det måste medges att lagstiftaren här rör sig inom ett ovanligt svårbemästrat område.”*[64]

64 SOU 2012:35, s. 27.

En särreglering av hedersrelaterat våld och förtryck, med ledning ur fridskränkningsbrotten, skulle rent formellt riktas gentemot alla, men skulle rent faktiskt bara riktas gentemot en viss minoritetsgrupp i samhället. Att införa en särreglering avseende hedersrelaterat våld och förtryck skulle sannolikt innebära ett avsteg från den generalitet som vår strafflagstiftning uppvisar i dagsläget och kräver.

6.3 LAGTEKNISKA PROBLEM

I diskussionen om införande av ett eget hedersbrott är det också viktigt att se till de lagstiftningstekniska problem som oundvikligen skulle uppkomma om en sådan bestämmelse skulle komma att införas i svensk rätt. Frågan är om hedersrelaterat våld och förtryck kan definieras på ett så tydligt och preciserat sätt att det skulle kunna införas som ett rekvisit i en straffrättslig bestämmelse.[65] I utpräglade typfall är det säkert möjligt att med en tydlig definition identifiera ett ärende som hedersrelaterat, men en straffrättslig bestämmelse kan inte bara vara tillämpbar vid sådana fall. Utformningen skulle kunna riskera att utmana de krav som vi genom legalitetsprincipen ställer på ny lagstiftning i fråga om tydlighet och precisering. De flesta rekvisit som finns i straffbuden avser konkreta företeelser som genom iakttagelse kan konstateras föreligga eller inte föreligga. I frågan om hedersrelaterat våld och förtryck är avgränsningen, som tidigare konstaterats, svårare att göra.

7. AVSLUTANDE KOMMENTARER

Hedersrelaterat våld och förtryck är inte främst en fråga för lagstiftaren. En särreglering rörande hedersrelaterat våld och förtryck skulle med stor sannolikhet inte påverka hanteringen av problematiken, eller andelen anmälda brott. Vid införande av en sådan bestämmelse kvarstår problemen med en successiv upptrappning av våld och förtryck, rädsla för att anmäla, utredningssvårigheter, tillbakadragna anmälningar och tyst förtryck i stor omfattning.

Hanteringen av hedersrelaterat våld och förtryck kan då i högre grad vara en fråga om adekvat kompetens inom rättsväsendet och sociala myndigheter. Kunskapsläget är ojämnt mellan länen, och även mellan olika instanser inom rättsväsendet. Vilken hjälp som utsatta personer får, och kvalitén på utredning

65 Lernestedt, Claes, *Dit och tillbaka igen: om individ och struktur i straffrätten*, Iustus, Uppsala, 2010, s. 240: *”Problemen skulle också likna dem som enligt min mening var förknippade med förslagen till en ’tjockare’, mer långtgående utformning av fridskränkningsbrotten enligt 4:4 a: om en mycket stor håv används i syfte att kunna fånga en (ostridigt) mångfacetterad verklighet, så ökar också risken för att alltför mycket, på mer eller mindre godtyckliga grunder, hamnar i håven. Och funktionären bör inte anförtros ett alltför stort skön i fråga om vad som bör slängas tillbaka i vattnet och inte.”*

av begångna brott, ska inte vara beroende av var i landet en utsatt person befinner sig. Utbildnings- och kunskapsnivån bland dem som möter problematiken i ett inledningsskede är ofta låg.[66] Rättsväsendet och myndighetspersoner som möter problematiken måste lära sig att identifiera varningssignaler och agera på dem. Dessa problem är viktiga att råda bot på innan en kriminalisering kan ske. Att höja kompetensen är alltså, och måste vara, primo ratio.

Sammanfattningsvis måste konstateras att den lagstiftning som finns idag, med den allmängiltighet som den förevisar, måste anses vara tillräcklig och innefattande av den hedersrelaterade brottsligheten i hög utsträckning. Det föreligger alltså inget större behov av en särreglering. Det hedersrelaterade våldet och förtrycket går inte att, precis som med all annan typ av brottslighet, lagstifta bort. Den lucka som kvarstår, avseende det tysta förtrycket, är ett problem även vid annat våld och förtryck i nära relationer. En särreglering av det hedersrelaterade våldet och förtrycket skulle också innebära en risk att i realiteten endast vissa minoritetsgrupper skulle träffas av regleringen. Lagstiftningen inom straffrätten skulle då varken vara allmängiltig eller generell.

Det står klart att det i och kring hedersproblematiken finns strukturer som måste motverkas genom åtgärder från samhället. Denna betraktelse har redogjort för om, och i så fall hur, straffrätten kan eller bör användas i detta syfte. Ett införande av en särreglering avseende hedersrelaterat våld och förtryck skulle, i enlighet med det som redogjorts för ovan, inte kunna bidra till att motverka denna typ av brottslighet. Vad som behövs är kraftfulla insatser som verkar *förebyggande*. Förebyggande åtgärder rörande hedersrelaterat våld och förtryck görs knappast bäst med användande av straffrätten – att hävda det vore att hysa en övertro till straffrättens avhållande verkan.

66 SOU 2015:55, s. 22.